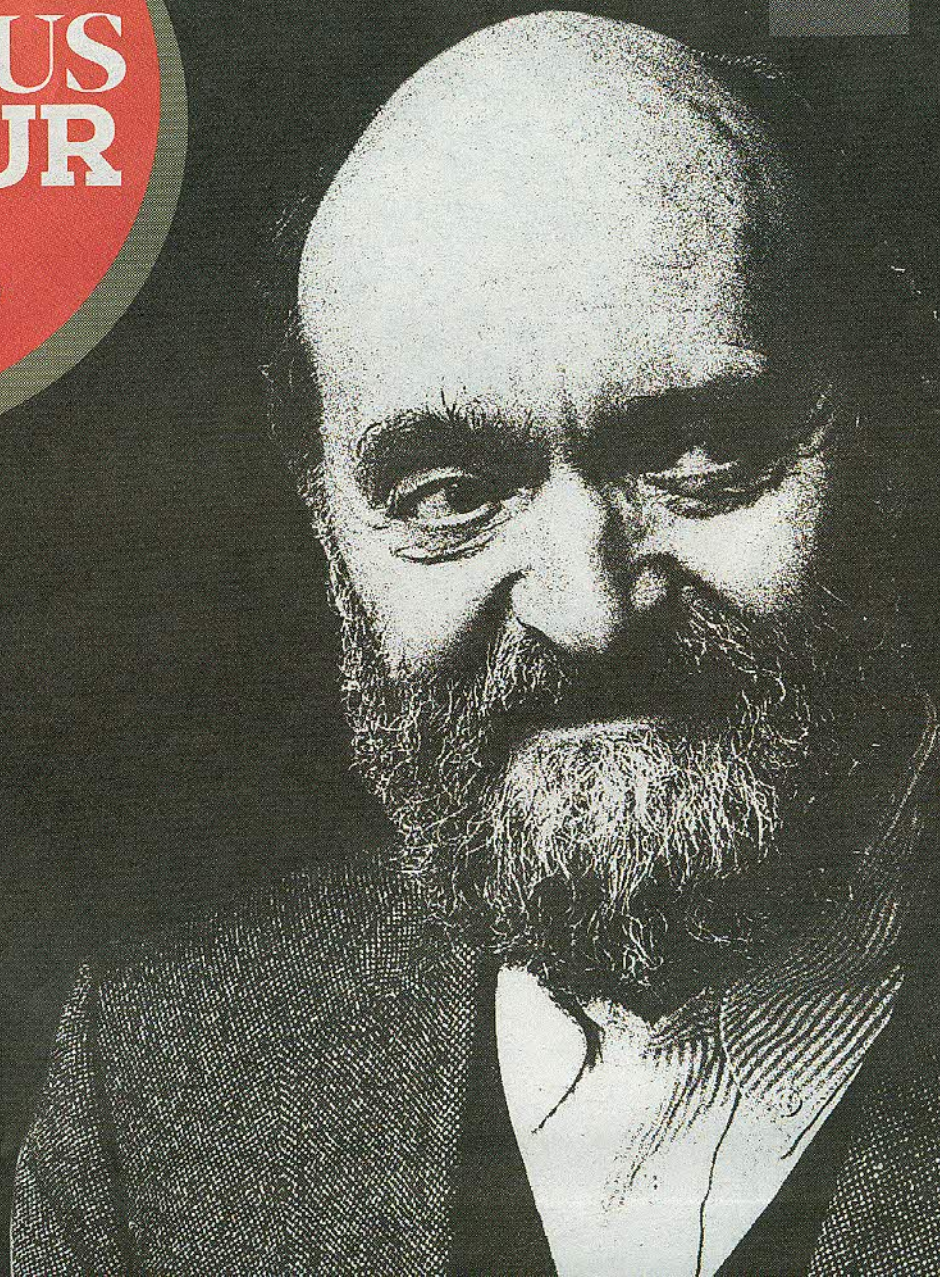

Postimees

ARVAMUS KULTUUR

14. DETSEMBER 2013 NR 283

MART LAANEMÄE VEEBIDIPLOMAATIA
ERKI TAMMIKSAAR PUNANE BELLINGSHAUSEN
REIN RAUD MIS TEEB EESTIST EESTI?
REIN VEIDEMANN HANDO RUNNELIIGAVENE FORSAPÖL
ARNO OJA SEE R(R)OOSTES TAANILINN
JOOSEP SANG JUHANLIIVILAULMATA LAULUD
MART JUUR NAUTIGEM MOISTUST, TIL SEE ON LÄINUD

MURRANGULINE IGILIIKUR

Immo Mikhelson pool sajandit **Arvo Pärdi** orkestripalast, mis muutis eesti muusikat

Neljaminutilise orkestriteosest «**Perpetuum mobile**»
sai 1963. aastal sündmus, mis üllatas, puudutas ja raputas.

A black and white, close-up portrait of Arvo Pärt. He is shown from the chest up, looking slightly to the right. He has a beard and is wearing a dark, textured sweater. The lighting is dramatic, with strong shadows on the left side of his face and neck. The background is dark and out of focus.

**ARVO
PÄRTI
IGILIKUR
50 AASTAT
HILJEM**

IMMO
MIHKELSON
muusikaajakirjanik

jalugu õpetab meile muuhulgas, et minevikus on tähiseid, millel on otse-

seosed tänasega ja mille abiga saab mõõta vahepeal toimunut. Sellised versta-postid aitavad anda tähendusi. Üks niisuguseid on ka 50 aastat tagasi Estonia kontserdisaalis kõlanud esiettekanne – Arvo Pärdi lühike orkestripala «Perpetuum mobile».

See oli pöördelise tähtsusega sündmus – nii helilooja enese käekäigus kui ka kogu eesti muusikas.

Esitaks avas see ukse täiesti uuele ja maailma suhtes avatud muusikakõlale siinses heliloomingus. Teiseks viis just see teos sõnumi Pärdist ja tema muusikast teisele poole sel ajal läbistamatuna tunduvat raudset eesriiet. Kolmandaks paisab tagantjärele üllatavalt loogiline kujuteldav sirgjoon «Perpetuum mobile» tintinnabulini, mis sündis Pärdil 1970ndatel otsekui ilmutuslikult. Kusjuures sealt sirutub sama joon praeguseeni välja.

Hulk aastaid hiljem, kui intervjuueerija küsimus viis Pärdi korraaks mõttes ajas tagasi, möönis helilooja, et «Perpetuum mobile» kirjutamise ajal oli ta veendunud, et igale matemaatilisele valemile on võimalik anda muusikaline kuju. Ta otsis helidega väljendumises objektiivsust, soovis eemalduda isiklike emotsioonide saspunrast ja toetus selleks modernsele seeriatehnikale.

Autor kirjeldas seda teost

tugeva kohustusliku esindatuse tagasid Artur Kapi avamäng «Don Carlos» ja Arvo Pärdi uudisteos «Perpetuum mobile».

Võimalik, et praegu suhtutaks nii kirevasse kontserdikavasse halvaks panuga, sest iga lugu oli otsekui ise ooperist. Kuid sel ajal oli kuulajale suurte kontrastide pakkumine täiesti tavaline.

«Perpetuum mobile» kõlas esimese teosena pärast vaheaega. Neli minutit väldanud muusika üllatas ja puudutas kuulajaid sedavõrd, et kõigile ootamatult paisus aplausitorm nii tugevaks, pikaks ja pealetükkivaks, et orkestril ei jäänud muud üle, kui teos uuesti ette mängida.

Tegelikult ei olnud see esimene taoline juhtum Estonia kontserdisaalis. Ka Jaan Räätsa kontsert kammerorkestrile sai enam kui aasta varem esiettekandel samasuguse erksa vastuvõtu osaliseks. Kuna ka seda teost juhatas Neeme Järvi, ei saa välistada võimalust, et dirigent «Perpetuum mobile» vaimustunud publiku reaktsiooni õigel hetkel pisut kannustada oskas.

Muusikateadlane Avo Hirvesoo istus tol tähelepanuväärsel õhtul kahe noore daami kõrval, kes arvatavasti olid sattunud kontserdile juhuslikult. Ta kirjeldab värvikalt nende juhukuulajate jahmunud nägu pärast Pärdi teose kõlamist, kuid see oli positiivne üllatus, mitte ehmatus. Pärdi hea sõber Eri Klas, kes siis oli veel tudeng, istus samuti saalis ja kirjeldas toimunut nii, nagu oleks suur tundmatu lennumasin järsku läbi saali ja kuulajate lennanud ning endast tugeva jälje jätnud.

Klas oli paar kuud hiljem teine dirigent pärast Järvit, kes seda teost esitas. Ta oli siis esimest korda ERSO ees ja kuigi oli tegemist lastekontserdi-

väita, et nad teavad, kuidas see idee helides kõlab või kujundites välja näeb.

Pikkades monotoonsetes kongressikõnedes öeldi küll, et kunstnikud peavad peegeldama nõukogude kaasaega kogu selle mitmekesisuses, ent detailide tõlgendamine käis ametnikel ikkagi subjektiivsete variatsioonidega.

Kui Pärdi mõni aasta varem kirjutatud orkestripalale «Nekroloog» sai osaks väga äge hukkamõist, sest see oli dodekafooniline ja kommunismiehitajale sobimatu traagilise alatooniga, siis sarnase kompositsioonitehnikaga «Perpetuum mobile» jäi seesugusest kriitikast peaaegu puutumata. Keegi polnud päriselt kindel, mis masinaga on tegemist ning kellele ja kuhu see kuulub.

Kontserdisaalis muusikaelamusest korraaks transsi langenud Eri Klas võinuks ju vajaduse korral hiljem öelda, et ta pole küll päris kindel, aga võimalik, et selle kummalise lennumasina tiibadel viirastusid talle näiteks viisnurgad. Oli peitusemängude aeg. Igal juhul oli «Perpetuum mobile» kirjutamine ja lavale toomine õrritav julgustükk.

Pärast seda hetke hakkasid dodekafoonia ja seeriatehnika moodsad elemendid ilmema paljude eesti heliloojate teostes. Varsti kirjutas Merike Vaitmaa ajalehes Sirp ja Vasar, et «Perpetuum mobile» esmakõlamine oli eesti muusikas sama suur ja pöördeline sündmus kui Eino Tambergi «Concerto grosso» 1957. aastal.

Tänapühendus Luigi Nonole

Raadioetris hakkas «Perpetuum mobile» ringlema alles paar aastat hiljem, kui heliplaadi tarvis tehti teosest stuudiovõtte. Vanadest dokumentidest võib

1963, dirigeerib Neeme Järvi.

de Liidust üldiselt kaugel, kuid Nono oli Itaalia kommunistliku partei liige ja tema soovi tulla uudistama ei saanud niisama lihtsalt eirata.

Algul pidi muusikaline tutvumisreis piirduma Moskva ja Leningradiga, kuid sealsed muusikaametnikud tegid oma tõrjetööd sellise tõhususega, et itaallased otsustasid aega parajaks teha Tallinnas. Nii astusidki ühel hommikul tunnil Leningradist rongiga saabunud Nono ja muusikakriitik Luigi Pestalozza Balti jaama perroonile. Nendega olid kaasas seltsimehed Podberezscki ja Martõnov. Üks neist tõlk ja teine ühest muust asutusest.

Kõigile ootamatult paisus aplausitorm nii tugevaks, pikaks ja pealetükkivaks, et orkestril ei jäänud muud üle, kui teos uuesti ette mängida.

raames toimus ka rahvusvaheline nüüdismuusika festival. Juba suvel hakkas heliloojate liit ajama asja, et Pärt saaks sõita Itaaliasse, kas või omal kulul. Ajendiks oli festivali ametlik kutse, millel seisis korraldaja Mario Laborca allkiri. Sellele järgnesid pealetükkivalt nõudlikud telegrammid Nonolt.

Et välisreiside lubamine-keelamine käis Eestimaa kommunistliku partei keskkomitee kaudu, siis kirjutas Boris Kõrver heliloojate liidu nimel abipalve parteiboss Johannes Käbinile isiklikult.

Mõnda aega käis kassi-hiire mäng, täideti ankeete ja paberid liikusid. Kuni saabus resolutsioon «ei». See oli Pär dile esimene sellelaadne järsk kogemus. Hiljem sai ta niisuguseid viimase hetke äratulemissi palju kogeda.

Pärast Veneetsia-esitust mängisid «Perpetuum mobile» mitmed lääne orkestrid ja pala jõudis ka raadioetrisse. Ei ole vale väita, et nõukogude propagandamasinast sõltumatult läbi tiheda raudse eesriide tunginud «Perpetuum mobile» tegi Pärdi nime tuntuks ka läänes. Vähe-malt oli see algus.

1965. aasta «Varssavi sügise» festivalile, kui «Perpetuum mobile» esitati, sai helilooja minna n-ö kõverat teed pidi, koos noorte reisibüroo Sputnik kaudu festivalikülastuse teinud tudengiterühmaga. Varssavis kordus sama, mis esiettekandel Tallinnas. Keset kontserti nõudis publik teose kordamist, mis oli sealgi haruldane. Festivali kuulajaskonda peeti asjatundlikuks ja teada oli ka juhtumeid, kus mõni kontsert katkes seetõttu, et see lihtsalt välja vilistati.

Sellised eduhetked on igale loojahingele tiivustavad ja kannustavad.

rikaine kuuju. Ta otsis helilooja väljendumises objektiivsust, soovis eemalduda isiklike emotsioonide saspinterast ja toetus selleks modernsele seeriatehnikale.

Autor kirjeldas seda teost kui kujutluspilti teispoolest maailmast, milles inimlikud vaevad on eemaldunud ja teinud ruumi objektiivsemale nägemisele. Ta ei surunud kätt taskus rusikasse nagu võimude poolt vaigistatud teost «Nekroloog» (1960) kirjutades. Temas ei pulbitsenud sel hetkel ümbritsevale vastandumise agressiivsus, vaid võnkusid helgete elamuste tekitatud ideaalid nagu inimesel, kes ennastunustavalt kombib pilguga silmapiiri ja püüab igatsevate mõtetega küünituda selle taha.

Võimalik, et sarnases isetus meeleolus sündis ühel 1976. aasta päikeselisel talvapäeval ka Pärdi esimene tintinnabuli-pala «Aliinale».

Detsembris, 50 aastat tagasi

Oli kolmeteistkümnes ja reede. Estonia kontserdisaali täitsid orkestrihelid. Neeme Järvi käsi joonistas dirigendikepikesega õhku kaari ja jooni, mis näitasid teed muusikale.

Järvi oli siis kontserdipublikule juba kuum nimi. Kuigi alles 26-aastane, juhatas ta sageli Eesti esindusorkestrit ja oli enda asutatud kammerorkestri liider. Mõni tema kontsert oli vaid paar kuud varem toonud sama saali kuulajaid täis.

Sel korral paistis siin-seal üksikuid vabu toole ning kuulajaid oli kogunenud igasuguseid. Abonementsari number 1 oligi mõeldud laiemale kuulajaskonnale, pakkuma läbilõiget klassikast tänapäevani.

Klassikat esindas Mozarti viiulikontsert Moskva tähtsolisti Semjon Snitkovskiga, välismaine nüüdismuusika sai punkti kirja Paul Hindemithi teosega ja nn rasvaprotsendi ehk nõukogude heliloomingu

Klas oli paar kuud hiljem teine dirigent pärast Järvit, kes seda teost esitas. Ta oli siis esimest korda ERSO ees ja kuigi oli tegemist lastekontserdiga, võttis ta uudse kõlaga «Perpetuum mobile» oma kavva ja tõlgendas ülelendu pisut teisel moel kui Neeme Järvi.

Kus siin muusika on?

Kui «Perpetuum mobile» kontserdisalvestust mõni päev pärast esiettekannet heliloojate liidu arutluskoosolekul üle kuulati, kaasnes sellega elav mõttevahetus. Helilooja ise lausus selgituseks, et ta mõtles pidevat liikumist – liikumist lihtsamast keerukamale, madalalt kõrgemale. «Võiks alustada uut ringi. Areng on pidev, see on üks lõik ja juhulik lõik,» kõlas autori selgitus.

Üks arvajatest kuulis muusikas ekskavaatoreid müdistamas, teine kiitis loo suurt psühholoogilist mõju, kolmas ütles, et selles puudub muusikaline mõte. Gustav Ernesaksale kangastus kuulates kosmosemaastik, Ofeelia Tuisk tajus teost aga tükina tohutu suurest sümfooniast.

Kõlama jäi kaks mõtet: et tegemist on eksperimendiga ja publik võttis ebahariliku muusika millegipärast erakordselt hästi vastu.

See arutus ja need arvamusel kuulused omasse aega. Mee-nutagem, et vaid veidi varem oli inimese esimest korda kosmosse lennanud, mis vaimustas kõiki. Samavõrra jahmatav, kuid miinusmärgiga, oli Kuuba raketikriis, mis paisutas kogu maailmas tuumasõjahirmu.

Omalt kombel sobis tehniksismi ja progressihõnguga igiliikuri muusika isegi nõukogude sotsrealismi paradigmasse, mis oli loomingu alal tegutsejatele siis ametlikult kohustuslik. Kontroll selle järgimise üle oli siiski lünklik, sest väga vähe leidis neid, kes sõandasid kindlalt

Raadioeetris hakkas «Perpetuum mobile» ringlema alles paar aastat hiljem, kui heliplaadi tarvis tehti teosest stuudiovõtte. Vanadest dokumentidest võib leida vihje, et korralikku salvestust püüti teha juba varem, kuid see olevat ebaõnnestunud. Arvatavasti sai siin takistuseks helilooja nõudlikkus oma mõtte kuuldavaks tegemisel.

Kuigi nii 1965. kui ka 1967. aastal vilksas ajalehtedest läbi teade, et kohe on ilmumas ja vaata et juba ilmunudki kauamängiv heliplaat, millel teiste Pärdi teoste kõrval kõlab ka «Perpetuum mobile», jõudis helitalletis lettidele alles 1969. aasta kevadel, juubelilaulupeo tähistamiseks mõeldud plaadisarjas.

Praegu on kõigis plaadipoodides müügil Virgin Classicsi märgi all ilmunud album «Pro & contra», kus «Perpetuum mobile» esitab ERSO Paavo Järvi juhatusel. Esmasalvestusega LP on aga rariteet.

«Perpetuum mobile» on pühendatud Luigi Nonole, kes sel ajal kuulus Euroopas uuenduslikuma heliloomingu eliitseltskonda ja oli staarhelilooja.

Pärt kohtus Nonoga 1963. aasta septembris, festivalil «Varssavi sügis», kuhu tema ja Veljo Tormis olid pääsenud Nõukogude Liidu heliloojate delegatsiooni koosseisus. Mõlemale oli see esimene välisreis ja nüüdismuusikafestival Poolas kahtlemata suur boonuse. Ainulaadse julgusega võõrustas «Varssavi sügis» nüüdismuusikat ja moodsaid lääne heliloojaid. Pärdi sõnul oli see temasugusele noorele heliloojale kui aken ihaldusväärsesse teise maailma. Varssavist naasis ta muljetest tiivustatuna.

Ja siis, kõigile üllatusena, oli Luigi Nono mõnepäevase ette-teatamisega oktoobri keskpaigas äkki Tallinnas. Temasuguseid avangardiste ja ebasoovitavaid eeskujusid hoiti Nõukogu-

Kõigile ootamatult paisus aplausitorm nii tugevaks, pikaks ja pealetükkivaks, et orkestril ei jäänud muud üle, kui teos uuesti ette mängida.

Heliloojate liit korraldas külalistele korraliku ja tiheda graafikuga vastuvõtu. Neile mängiti siinset moodsama kõlaga muusikat, näidati linna vaatamisväärsusi ja Nono sai oma loomingu tutvustada isegi uudistesaaates «Aktuaalne kaamera». Et tõlgetöö võttis enda peale Aleksander Kurtna, ei sekkunud ülemustest kaugel viibivad Moskva abilisid toimuvasse peaaegu üldse ja nautisid Tallinna omal käel.

Nono haaras Pärdi kohe kampa ja nii olid need päevad kuulsuse kõrval liikuvale noorele heliloojale muljeterohked. Kui külalised pärast kolmepäevast visiiti lahkusid, jäi neist maha suur tiivustav ja julgustav tunne, mille mõju kestis arvatavasti mõnda aega ja küündis ka Pärdi järgnevasse muusikasse.

1964. aasta oli tema loomingu üks viljakamaid, sarnanedes selle teosterohke puhanguga, mis saabus 1977. aastal ja mille ajal sündis ka «Tabula rasa».

Septembris 1964 mängiti Nono algatusel «Perpetuum mobile» Veneetsia biennaalil, mille

«Perpetuum mobile»

- Esiettekanne 13. detsembril 1963 Estonia kontserdisaalis, esitajaks ERSO Neeme Järvi juhatusel.
- Esimest korda avaldati heliplaadil 1969 firma Melodija märgi all («Arvo Pärdi muusikat»).
- Hillisematest versioonidest on soovitatav kuulata salvestusi plaatidelt «Arvo Pärt» (1992, BIS, esitaja Bambergi sümfooniikud Neeme Järvi juhatusel) ja «Pro & contra» (2004, Virgin Classics, esitaja ERSO Paavo Järvi juhatusel).
- Estonia kontserdisaalis kõlas viimati 31. oktoobril 2005, kui Eri Klas juhatas Tampere Filharmoonikuid. Teadaolevalt viimane esitus Eestis oli 31. oktoobril 2010 Repoo Ensemble'i mängituna Pärnu raekojas.

mõni kontsert katkes seetõttu, et see lihtsalt välja vilistati.

Sellised eduhetked on igale loojahingele tiivustavad ja kannustavad.

Eile! Täna. Homme?

Lätlane Arnolds Klotiņš, kes 1960ndatel pühendus Baltimaade uue heliloomingu uurimisele ja tutvustamisele üleliidulises ajakirjanduses, kirjutas ligemale viis aastakümnet tagasi, et Pärt on «Perpetuum mobiles» jätnud kõrvale muusika ajaloolised struktuurielendid ja pöördunud algosakeste poole. Justnagu püüdes leida heli algset mõtet ja puhtust.

Umbes sama võiksime öelda ka muusika kohta, millesse on praegu klammerdunud loendamatud Pärdi fännid üle maailma.

Paul Hillier osutas oma raamatus «Arvo Pärt» (1997), et helilooja varasemat, väliselt hoopis teistsugust muusikat uurides kohtus ta oma üllatuseks üsnagi sama heliloojaga, keda õppis hindama mitu aastakümnet hiljem. Hillier lisas, et «Perpetuum mobile» selged matemaatilised struktuurid tundusid tal le olemuslikult väga sarnased tintinnabuli rangusega.

Lisaks veel kogu see protsess, mille poole sajandi tagused sündmused eesti muusikas käima lükkasid.

Lõpetuseks võiks korraldada uutmõtiskleda. Kas te suudaksite praegu kujutleda olukorda, kus Tallinna kõige mainekamas kontserdisaalis juhatab esindusorkestrit 20ndates dirigent, esitades 20ndates helilooja moodsa kõlaga teost, mis ajab publiku vaimustusest täiesti pöördesse, kusjuures hiljem selgub, et sellel muusikal on lööki ka laiemalt ja kaua?

Või on nüüd kultuuripilt liiga suletud ja stagneerunud ning uue noorusliku energiapulbitsuse suhtes liiga umbusklik?